

in aanraking met andersdenkenden, of omdat ze ‘aardig’ zijn, of om hun ‘interessante’ opvattingen, en die mensen en hun opvattingen worden gaandeweg belangrijker (zie bijv. Hak 2007). Een bekering als die van Saulus die plotsklaps tot een Paulus werd, door een goddelijke ingreep, is een atypische. (Maar is wel functioneel in het ontstaan van een nieuwe godsdienst). Ook als illustratie van een bekeringsgeschiedenis laat *De jeugd vloog uit* zich goed lezen.

Durk Hak
(Enschede)

Literatuur

Hak, Durk (2007),

Stark and Finke or Durkheim on conversion and (re-)affiliation. An outline of a structural functionalist rebuttal to Stark and Finke, in: *Social Compass*, 54/2, 295-313.

Dam, Peter van, James Kennedy & Friso Wielinga (red.) (2014), *Achter de zuilen: Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 456, ISBN 9789089646804, € 29,95.

Achter de zuilen is een bundel opstellen, sommige mooi geschreven, en vaak informatief met als bedoeling het ‘denken over religie in hedendaags Nederland met nieuwe grote lijnen en kleine verhalen’ te verdiepen, aldus de flaptekst. Negen van de 14 bijdragen zijn (bewerkte) versies die eerder in een Duitse bundel zijn opgenomen, dan wel op een symposium in Münster zijn gepresenteerd. De bundel is aangevuld met twee bijdragen die uit proefschriften zijn voortgekomen, en een zestal is nieuw geschreven. Ze hebben alle in meer of mindere mate raakvlakken met ‘religie in naoorlogs Nederland’, maar een verdere uitleg over de selectiecriteria is absent.

Het is een dik boek geworden, met 384 bladzijden tekst en 65 bladzijden noten, met vier afdelingen. De *Introductie* bevat een *Inleiding* op de bundel van de redacteurs, waarin ze stellen dat gezocht is ‘naar het beeld dat oprijst *achter de zuilen*’ (p. 12v.). Door de mantra’s van ontzuiling en secularisatie, in de zin van ‘termen die steeds worden herhaald’, is bij historici een ‘tunnelvisie’ ontstaan. Of dat zo is, laat ik aan de historici zelf over. Mocht dat zo zijn, dan dunkt me dat de oorzaak niet is gelegen in de vermeende ‘tunnelvisie’. Veel historici en met hen anderen hanteren deze noties als ‘attenderende’ begrippen. Dat wil zeggen, ze gebruiken ze zonder precieze definiëring, en door ze in hun opstellen globaal te laten verwijzen naar maatschappelijke ontwikkelingen. Ze kunnen dientengevolge niet met analytische scherpte worden gehanteerd.

De opgave van de historici wordt, gegeven de ‘tunnelvisie’, na te gaan “(...) hoe verschillende religieuze groeperingen onder nieuwe omstandigheden met wisselend succes hebben geprobeerd hun geloof en ethiek in eigen kring en daarbuiten te articuleren” (p.14). Dat heet dan ‘transformatie’, en de vraag rijst of daarmee dan wat anders wordt beschreven dan ver- en ontzuilingsprocessen en secularisatieprocessen op macro- en/of microniveau? Daarnaast staat in deze afdeling nog een mooi overzichtessay van Van Dam, met als belangrijkste conclusie dat historici kaders als ver- en ontzuiling achter zich moeten laten, en ‘de geschiedenis met een frisse blik’ (p. 53) moeten beschouwen.

In de afdeling *Gelovigen* verhaalt Kennedy (een bewerking van een hoofdstuk uit *Stad op een berg*) hoe rol en invloed van de protestantse kerken sinds 1848 veranderden en aan maatschappelijke betekenis inboetten. Over het maatschappelijke wel en wee van de RK kerk schrijft Van de Bos. Beiden zien verschillende tendensen, van profetische geluiden, vernieuwing, terugtrekking op het eigen erf en vervreemding. Vervolgens beschrijft De Hart, strooiend met (SCP) cijfers, de *Werdegang* van de georganiseerde christelijke godsdienstigheid, en concludeert (p. 133): “Zo zijn de ooit vaste kaders van een christelijk land vervangen door verschuivende panelen van spirituele zoekers, geïndividualiseerde gelovigen, deelnemers aan zelf geschapen rituelen en slechts incidenteel in een hogere waarheid geïnteresseerden.” Wallet (p. 137) stelt vast, dat er nu sprake is van ‘een veelheid van internationaal georiënteerde articulaties’ bij de Nederlandse joden. Dronkers vindt dat in de relatie burgerschap - godsdienst een nieuw burgerschap concept is ontstaan: het werd van ‘een politieke categorie tot een cultureel symbool’ (...) ‘waarin de kerken nauwelijks nog relevant’ zijn (p. 176). Wat dat ook mag betekenen en hetzelfde geldt voor wat er volgt: er is sprake van “publieke marginalisering van godsdienst en toegenomen belang van de secularistische interpretatie van Nederlands burgerschap” (p. 176) waarbij de kerken een morele en culturele taak rest.

Civil society wordt geopend door Mellink met een bijdrage over vernieuwing van het bijzonder onderwijs in ‘de lange jaren vijftig (1945-1965)’. Hij vindt geen of weinig bewijs voor de stelling “dat protestantse en katholieke scholen slechts ‘in naam’ zijn blijven bestaan” (p. 198). De schoolstrijd werd, doordat geloven een persoonlijk geloven werd, iets van het verleden. Derks, zij sprak hierover ook op een symposium van *Religie & Samenleving* in Utrecht, beschrijft hoe ‘de conservatieven’ in de RK kerk, meest afgedaan als een groepje malcontenten van oude RK elite, noch een elitaire noch een kleine categorie vormden. Ze pleit ervoor om deze ‘andere katholieken’ niet als zodanig te zien, maar hen een plaats te geven in het geheel. (Is ze een van hen?). Hellema spreekt van een paradox van de jaren zeventig, waarin maatschappelijk activisme en afnemende religieuze participatie elkaar beïnvloedden. Zijn bijdrage is een toonbeeld van veel bijdragen: geschreven zonder probleemstelling, begrippen als secularisatie, ontkerkelijking, verzuiling, ontzuiling, ‘de kerken’, ‘de evangelische beweging’, enz. worden niet of vaag omschreven, en er wordt willekeurig (?) gezocht naar steun voor de stelling. Boenders verhaalt de lotgevallen van

het *Contactorgaan Moslims en Overheid* tegen de achtergrond van de Nederlandse samenleving en de verschillende islamitische facties, en spreekt van een noodzaak tot ‘pragmatisch polderen’.

In het openingsartikel van de afdeling *Politiek* stelt Renders dat godsdienst door zijn alomtegenwoordigheid gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. Hij illustreert dit door na te gaan “(...) wat biografen van premiers met de factor religie gedaan hebben” (p. 282). – Validiteit, in de zin van meet je wat je moet meten, daar zal hij wel niet van hebben gehoord. – Hij concludeert, dat in de biografieën van politici godsdienst ‘slechts een cultuur historisch decor is’. Becker beschrijft de interne ‘worsteling’ van de sociaal-democraten met levensbeschouwelijke opvattingen, en hoe die ook de omgang met andere partijen heeft beïnvloed. Zwartz kijkt hoe de KVP, AR en CHU zich uiteindelijk aaneensloten, en schrijft dat het niet zozeer electorale overwegingen waren die het mogelijk maakten om elkaar te vinden, maar een snelle wijziging van de eertijds één-op-één-relatie tussen kerkelijke opvattingen enerzijds en politieke opvattingen anderzijds. Vellenga, ten slotte, beschrijft hoe de PVV en de PvdD een omslag in het denken over ritueel slachten hebben veroorzaakt. De samenleving was niet langer een ‘multiculti’ samenleving, maar het dominante zelfbeeld van de samenleving was progressief en seculier. Het ‘gematigde secularisme’ vindt zijn wortels ‘in de dominante trends van ontkerkelijking en afnemend godsbesef’.

De bundel is een geheel geworden van essays, vaak zonder probleemstelling en nauwgezet gedefinieerde analytische begrippen. Ook een theorie over ‘transformatie van ‘zuilen’, kerken, opvattingen en participanten ontbreekt. Ik heb eerder geconcludeerd dat het niet aanging secularisering, ontkerkelijking en ontzuiling altijd en overal te vooronderstellen noch deze te ontkennen, maar gezien de regionale en kerkelijke verschillen die fenomenen (theoretisch-empirisch) te onderzoeken (Hak 1995). Van Dam refereert daar ook aan in zijn opstel. Ik denk nog steeds dat dat geldt, maar de schrijvers in deze bundel hebben daar niet veel boodschap aan.

Toch vinden de redacteuren dat ze in hun opzet zijn geslaagd, gezien de ronkende flaptekst: “*Achter de zuilen* verdiept het denken over religie in hedendaags Nederland met nieuwe grote lijnen en kleine verhalen. Religie blijkt niet de weerloze prooi van ontzuiling maar een dynamische factor in heden en verleden.”

Durk Hak
(Enschede)

Literatuur

Hak Durk (1995),

Over secularisering, ontkerkelijking en individualisering. Enige uitkomsten van recent godsdienstsociologisch onderzoek in Nederland, in: *Sociologische Gids* 95/2, 124 – 139.